

ks. dr hab. Marek Saj, prof. ucz.
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Prawa Kanonicznego
ul. Dewajtis 5
01-815 Warszawa

RECENZJA

rozprawy doktorskiej p. mgr. lic. Darii Michałowskiej pt. *Wpływ zaburzeń seksualnych na możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego*, Lublin 2024 (mps, ss. 257), napisanej na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Instytucie Prawa Kanonicznego pod kierunkiem Ks. dr. hab. h. c. Leszka Adamowicza, prof. KUL, w odpowiedzi na uchwałę Rady Instytutu Prawa Kanonicznego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II z dnia 24 czerwca 2024 roku.

Zawarcie związku małżeńskiego w systemie prawa kanonicznego powoduje tak poważne skutki, że prawodawca obwarowuje to konkretnymi warunkami. Od ich spełnienia uzależnia się ważność związku małżeńskiego, przyjmując przy tym możliwość nieważnego zawarcia go. Te wymogi sprowadzają się do trzech podstawowych: brak kanonicznych przeszkód małżeńskich, wolność w wyrażeniu zgody małżeńskiej, czyli brak jej wad, oraz zachowanie formy kanonicznej. Gdyby któryś z nich nie został zachowany, pomimo że liturgiczna celebrowanie małżeństwa miała miejsce i zewnętrznie wszystko wskazywało na to, iż zostało ono rzeczywiście zawarte, to taki związek małżeński w świetle prawa nie został zawarty lub, inaczej mówiąc, został zawarty nieważnie.

Z drugiej jednak strony, zgodnie z Kodeksem prawa kanonicznego z 1983 roku, „małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w razie wątpliwości należy uważać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego” (kan. 1060). By zatem stwierdzić ewentualną nieważność zawartego w Kościele małżeństwa, należy przeprowadzić proces o orzeczenie jej. Większość takich procesów prowadzona jest z powodu niezdolności do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich z przyczyn natury psychicznej (kan. 1095 nr 3). To bardzo ogólne sformułowanie, dlatego należy poszukiwać przyczyn tej niezdolności. Nie stworzono, bo nie jest to możliwe, choćby ogólnego katalogu takich przyczyn. Z pewnością jedną z nich, teoretycznie, mogą być różnego rodzaju zaburzenia seksualne. Właśnie możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego przez osobę dotkniętą, ogólnie mówiąc, takim zaburzeniem stała się polem badawczym Doktorantki.

Temat, problem i cel pracy

Praca doktorska p. mgr. lic. Darii Michałowskiej została zatytułowana *Wpływ zaburzeń seksualnych na możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego*. Tak sformułowany temat jasno nakreśla jej problematykę. Już tutaj należy pozytywnie odnieść się do obrania tego właśnie zagadnienia jako przedmiotu badań w pracy doktorskiej choćby z tego względu, że szeroko pojęte zagadnienie seksualności i wszystkie wątki z nim związane są jak nigdy wcześniej obecne w publicznej debacie polskiej społeczności. Jedną z takich kwestii jest możliwość/niemożliwość zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim. To właśnie czyni to opracowanie bardzo aktualnym, pożytecznym i potrzebnym.

Doktorantka główny problem badawczy zawarła w następującym pytaniu: „Jakie zaburzenia seksualne mogą wpływać na zdolność do zawarcia małżeństwa kanonicznego oraz dlaczego?” (s. 7). By na nie odpowiedzieć, zadała kolejne: „Czy badanie przedmałżeńskie jest pomocne w zweryfikowaniu zdolności osoby doświadczającej zaburzenia seksualnego do zawarcia małżeństwa, a jeżeli tak, to czy jest wystarczające? Czy rola rodziców w wychowaniu potomstwa do seksualności ma znaczenie dla przyszłej zdolności do zawarcia ważnego małżeństwa dzieci, a jeżeli tak, to jakie? Czy, a jeżeli tak, to jakie etapy rozwoju psychoseksualnego wpływają na zdolność do wyrażenia zgody małżeńskiej? Czy zastosowanie interdyscyplinarnego podejścia (prawo kanoniczne, seksuologia, psychologia, medycyna) w analizie zaburzeń seksualnych jest ważne z punktu widzenia kościelnego prawa małżeńskiego, a jeżeli tak, to dlaczego? Czy nozologia zastosowana w ICD-11 dotycząca zaburzeń seksualnych stanowi wyłączny zestaw kryteriów do oceny biegłego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, a jeżeli nie, to dlaczego? Czy zaburzenia na tle seksualnym wpływają na niemożność wypełnienia obowiązków małżeńskich – jeżeli tak, to dlaczego/jeżeli nie, to dlaczego? Czy zaburzenia na tle seksualnym determinują brak możliwości zawarcia małżeństwa lub stanowią o jego nieważności – jeżeli tak, to dlaczego/jeżeli nie, to dlaczego?” (s. 7).

Autorka we wstępie napisała: „Celem niniejszej pracy jest analiza i identyfikacja zaburzeń seksualnych wpływających na zdolność do zawarcia małżeństwa kanonicznego. Praca ma na celu ocenę, w jakim stopniu poszczególne zaburzenia seksualne wpływają na realizację istotnych obowiązków małżeńskich oraz na pełne zrozumienie i akceptację natury małżeństwa” (s. 7). Jasno określony cel badań potwierdza świadomość Doktorantki, jakie zagadnienie podjęła i co chce przez to osiągnąć.

Źródła i literatura

Przedstawiona do recenzji praca oparta jest na bogatym materiale badawczym. W sumie bibliografia liczy 20 stron (s. 238–257). Została podzielona na „Źródła prawa kanonicznego” (s. 238–239, 22 pozycje), „Źródła prawa polskiego” (s. 239, 2 pozycje), „Klasyfikacje diagnostyczne” (s. 240, 4 pozycje) oraz „Literaturę przedmiotu” (s. 240–257, 258 pozycji). „Źródła prawa kanonicznego” podzielone zostały nadto na mniejsze

jednostki: „Kodeksy” (s. 238, 3 pozycje), „Dokumenty papieży” (s. 238–239, 10 pozycje), „Dokumenty soborów powszechnych” (s. 239, 2 pozycje), „Dokumenty Konferencji Episkopatu Polski” (s. 239, 4 pozycje) i „Pozostałe” (s. 239, 3 pozycje). Całość bibliografii stanowi więc 286 pozycji.

Podział bibliografii jest prosty, ale poprawny. Także zapis poszczególnych pozycji jest generalnie prawidłowy. Zdarzają się małe mankamenty. Dokumenty papieży mamy zapisane w języku łacińskim z odwołaniem do AAS, nie ma podanych wersji polskich, a takowe są dostępne i zapewne z takich korzystała Doktorantka. Tak samo zostały zapisane dokumenty Soboru Watykańskiego II. Niektóre pozycje w literaturze zostały zapisane podwójnie (Rajcicka, Stachowska oraz Stawniak).

Metoda badawcza

We wstępie Autorka wskazuje, iż w trakcie badań zastosowała trzy główne metody badawcze: dogmatyczno-prawną, psychologiczną i komparatystyczną (s. 7). Nadto dokładnie opisuje, na czym one polegają, a także precyzyjnie wyjaśnia, dlaczego je wybrała i jak będą one stosowane w badaniach. Podkreśla, że „zastosowanie powyższych metod jest istotne ze względu na złożoność tematu, który łączy w sobie elementy prawa kanonicznego, teologii, seksuologii klinicznej, psychologii i medycyny” (s. 8). Wymienione metody są poprawne do opracowania zagadnienia określonego tematem pracy i posługiwanie się nimi przez Doktorantkę nie budzi żadnych zastrzeżeń.

Układ pracy

Niniejsza rozprawa doktorska została podzielona na trzy rozdziały, poprzedzone spisem treści (s. 2–4), wykazem skrótów (s. 5) i wstępem (s. 6–12). Pracę wieńczy zakończenie (s. 232–237), po którym następuje bibliografia (s. 238–257). Po niej znajdujemy jeszcze krótkie oraz dłuższe streszczenia rozprawy w języku polskim i angielskim. Strony, na których zostały one umieszczone, nie posiadają numeracji, nie uwzględniono ich także w spisie treści.

Siedmiostronicowy wstęp do studium zawiera wszystkie wymagane w tego typu pracach elementy. Autorka wprowadza i wyjaśnia problematykę podjętego studium, podaje jego główną bazę źródłową, wskazuje zastosowane metody badawcze oraz opisuje zakres poszczególnych rozdziałów. Warto podkreślić, że Doktorantka wymienia autorów (Paździor, Stawniak) i ich znaczące publikacje, w których analizowali tematykę łączącą prawo kanoniczne i psychologię w kontekście nieważności małżeństwa wynikającej z przyczyn natury psychicznej oraz przeszkody niemocy płciowej, od razu zaznaczając, że jej „praca wyróżnia się jednak poprzez odniesienie do najnowszej klasyfikacji chorób ICD-11, na temat której istnieje jeszcze ograniczona ilość literatury. Praca ta – wyjaśnia dalej – wnosi do nauki prawa kanonicznego szersze zrozumienie problematyki *stricto* zaburzeń na tle seksualnym i ich wpływu na małżeństwo kanoniczne, otwierając tym samym nowe perspektywy badawcze i praktyczne” (s. 9).

Rozdział pierwszy został zatytułowany *Rozwój i znaczenie seksualności człowieka* (s. 13–56). Znajdujemy tutaj omówioną ważność seksualności jako takiej w życiu człowieka, stadia jego rozwoju psychoseksualnego, a także wpływ relacji rodzicielskich na ten rozwój.

W drugim rozdziale, *Prawne i teologiczne aspekty małżeństwa kanonicznego związane z seksualnością człowieka* (s. 57–122), Autorka skupia się na małżeństwie kanonicznym w ujęciu prawnym i teologicznym, przygotowaniu do małżeństwa kanonicznego, przyczynach nieważności małżeństwa związanych z seksualnością człowieka oraz dyspensie od małżeństwa zawartego, a niedopełnionego.

Tytuł rozdziału trzeciego to *Zaburzenia na tle seksualnym i ich znaczenie prawno-kanoniczne* (s. 123–231). Autorka omawia stany związane ze zdrowiem seksualnym, zaburzenia parafiliczne, a także zaburzenie związane z kompulsywnymi zachowaniami seksualnymi.

Rozważania zawarte w owych trzech rozdziałach zostały zwieńczone zakończeniem (s. 232–237). Ta część pracy zawiera ogólną syntezę przeprowadzonych badań.

Treść i osiągnięcia badawcze

Podział pracy doktorskiej na trzy rozdziały w pełni uzasadnia problematykę zawartą w jej tytule. Każdy z rozdziałów został opatrzony wprowadzeniem, co jeszcze przed ich lekturą daje ogólny obraz kierunku zawartych tam badań.

Rozdział pierwszy recenzowanej rozprawy omawia „rozwój i znaczenie seksualności człowieka”. Jest to bardzo logiczne, a nawet konieczne w takich badaniach, gdyż trudno mówić o wpływie zaburzeń seksualnych na możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego w Kościele katolickim bez zaprezentowania rozwoju seksualności człowieka, poczynwszy od okresu prenatalnego aż po późną dorosłość – bo nie tylko o sam moment zawarcia małżeństwa chodzi, ale także o przyczyny takiego stanu seksualności, który może istotnie wpływać na ważne zawarcie małżeństwa. Stąd omówienie owego rozwoju jest w pełni uzasadnione, gdyż seksualność jest obecna zawsze, na każdym etapie życia człowieka. I nie chodzi tu tylko o aktywność seksualną, ale właśnie o seksualność jako taką. W prezentacji tej Doktorantka uwzględniła aspekty biologiczne, psychospołeczne, duchowe i religijne. Takie podejście do rozważanych kwestii ukazuje człowieka wieloaspektowo, bo wymienione wymiary są wzajemnie od siebie uzależnione. Istotne w tych badaniach jest ukazanie w tym rozwoju – zwłaszcza w jego początkach – roli rodziców. Oni to bowiem, ich relacja oraz więź pomiędzy nimi a dziećmi stanowiąc będzie o tym, jak te ostatnie będą funkcjonować w swoich związkach małżeńskich, czy np. będą mogły podjąć istotne obowiązki małżeńskie. To bardzo determinuje ich przyszłe życie. Nieprawidłowe relacje, nieprawidłowe więzi to jedno ze źródeł zaburzeń w sferze seksualnej człowieka. Uważam, że ta część recenzowanej pracy jest niezwykle ważna w kontekście podjętego tematu. Nie jest to wprowadzenie w badane zagadnienie, ale jego istotna, a nawet konieczna część, fundament dalszych rozważań. Bez niej czegoś by w pracy brakowało.

Drugi rozdział został poświęcony rozważaniom dotyczącym prawnym i teologicznym aspektom małżeństwa kanonicznego związanym z seksualnością człowieka. To logiczna kontynuacja założenia, że badania te mają wymiar interdyscyplinarny. Właśnie kolejnymi ich wymiarami jest perspektywa teologiczna i prawna. W teologicznej, która jednak w podjętych badaniach jest mocno powiązana z prawną, rozważania rozpoczęte zostały od kwestii przygotowania do zawarcia małżeństwa. Ono bowiem powinno już zweryfikować istnienie przeszkody impotencji, niezgodności płci czy też wad konsensu w okresie narzeczeństwa. W perspektywie prawnej Doktorantka skupiła się na trzech obszarach: przeszkodach małżeńskich, wadach zgody małżeńskiej oraz dyspensie od małżeństwa zawartego, a niedopełnionego. Nie jest to jednak wyłącznie prezentacja tych zagadnień, bo literatury na ten temat jest ogromna ilość, ale obszary te zestawione zostały z głównym polem badań, czyli z zaburzeniami seksualnymi i ich wpływem na zawarcie małżeństwa kanonicznego. Z pierwszego obszaru Doktorantka wybrała jedynie przeszkodę niemocy płciowej, bo tylko ta ma związek ze sferą seksualności, stąd nie było potrzeby zajmować się pozostałymi jedenastoma. Warte podkreślenia jest to, iż w swych badaniach Autorka poczyniła rozróżnienie pomiędzy impotencją w znaczeniu kanonicznym a impotencją w znaczeniu medycznym. To ważne, gdyż są to dwa różne spojrzenia, a nadto istnienie tej przeszkody w rozumieniu prawa kanonicznego powoduje nieważność małżeństwa, nad czym Kościół nie ma żadnych kompetencji, gdyż przeszkoda ta pochodzi z prawa naturalnego.

Drugi z przeanalizowanych obszarów to wady zgody małżeńskiej. Prawodawca kodeksowy wymienia je w kan. 1095–1103. Co do struktury, Doktorantka podeszła do tych kwestii identycznie jak przy rozważaniach dotyczących przeszkody niemocy płciowej. Przybliżyła, na ile było to konieczne w przedmiocie podjętych badań, wybrane wady zgody małżeńskiej, a mianowicie: brak wystarczającego używania rozumu, poważny brak rozeznania oceniającego co do praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przyjmowanych i przekazywanych, niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich z przyczyn natury psychicznej, błąd co do przymiotów małżeństwa (jedności, nierozzerwalności oraz sakramentalności), symulacja całkowita i częściowa, błąd co do osoby i co do przymiotu osoby, podstępne wprowadzenie w błąd, małżeństwo zawarte pod warunkiem oraz przymus i bojaźń. Ten wybór podyktowany był oczywiście także odniesieniem do seksualności człowieka i jej wpływu na zawarcie małżeństwa. Przybliżając każdą z tych wad, Doktorantka wszędzie odnosi się do seksualności, która może wpływać na zawarcie małżeństwa, ciągle mając na uwadze główny wątek prowadzonych badań. W tej części pracy znalazło się jeszcze miejsce na zagadnienie związane z małżeństwem zawartym, ale niedopełnionym. Zgodnie z prawem kodeksowym, „ważne małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi nazywa się *tylko* zawartym (*ratum tantum*), jeżeli nie zostało dopełnione; *zawartym i dopełnionym* (*ratum et consummatum*), jeżeli małżonkowie spełnili ze sobą w sposób ludzki akt małżeński sam przez się zdalny do zrodzenia potomstwa, na który to akt małżeństwo jest ze swej natury ukierunkowane i przez który małżonkowie stają się jednym ciałem” (kan. 1061 §

1). W rozważanym zagadnieniu istotna jest przyczyna udzielenia dyspensy, która może mieć źródło m.in. właśnie w zaburzeniu seksualnym.

Zaburzenia na tle seksualnym i ich znaczenie prawno-kanoniczne to tematyka najbardziej obszernego rozdziału trzeciego. Jest ona logiczną kontynuacją wcześniejszych, nieco teoretycznych rozważań. Doktorantka porusza tutaj trzy obszary, mianowicie stany związane ze zdrowiem seksualnym, zaburzenia parafiliczne oraz zaburzenie związane z kompulsywnymi zachowaniami seksualnymi. W pierwszym wymienionych zostało pięć zaburzeń (dysfunkcje seksualne, zaburzenia podniecenia seksualnego, zaburzenia orgazmu, zaburzenia wytrysku, zaburzenia związane z bólem podczas aktywności seksualnej). Schemat ich prezentacji jest taki sam: najpierw znajdujemy wyjaśnienie, czym dane zaburzenie jest, dalej jego opis medyczno-psychologiczny, a następnie analizę prawno-kanoniczną. Z kolei zaburzenia parafiliczne to zaburzenie ekshibicjonistyczne, zaburzenie wojeryzmu, zaburzenie pedofilne, zaburzenie związane z seksualnym sadyzmem z użyciem przymusu, zaburzenie frotteurytyczne, a także inne zaburzenia parafilne, które trudno było zakwalifikować do już wymienionych. Po ich opisie następuje analiza prawno-kanoniczna. Tutaj można by zapytać, dlaczego po każdym z zaburzeń nie ma osobnej analizy prawno-kanonicznej, jak wcześniej. To jednak nie jest błędem, gdyż nie było takiej potrzeby – to wszystko są zaburzenia parafiliczne. Nadto ich wspólna analiza nie jest zdawkowa, Autorka poświęciła jej bowiem aż 12 stron (s. 207–219).

Ostatni z wymienionych obszarów tego rozdziału stanowi zaburzenie związane z kompulsywnymi zachowaniami seksualnymi, gdzie mamy opis medyczno-psychologiczny oraz analizę prawno-kanoniczną. Zdaniem recenzenta, trzeci rozdział pracy jest najbardziej nowatorski. Właśnie tutaj ma miejsce zestawienie występujących zaburzeń seksualnych z wymogami stawianymi przez Kościół katolicki do ważnego zawarcia małżeństwa kanonicznego.

Na końcu każdego z rozdziałów znajdują się podsumowania, wydzielone osobnym śródtytułem, umieszczonym również w spisie treści, ale w rozdziale pierwszym bez numeracji jako kolejny jego punkt. Ma ją tylko rozdział drugi i trzeci. To bardzo dobrze opracowane podsumowania, liczące po kilka stron (w rozdziale pierwszym 2, w drugim i trzecim po 4), w których Doktorantka zbiera i streszcza rozważane kwestie. Wnioski te nie są zdawkowe, ale bardzo precyzyjne. Potwierdzają umiejętność Autorki dokonania syntezy przeprowadzonej w poszczególnych częściach pracy analizy materiału badawczego.

Podsumowując łącznie trzy rozdziały pracy doktorskiej, należy podkreślić, iż ich lektura jasno ukazuje – Recenzent nie ma co do tego wątpliwości – że Doktorantka porusza się po dobrze jej znanym, a przecież trudnym, bo interdyscyplinarnym gruncie. Wszystkie wątki są ze sobą ściśle połączone i odpowiednio uargumentowane. Nie ma tu tzw. rozważań pobocznych, słabo powiązanych z głównym tematem badań. Pozytywnie odnieść się należy do zamieszczonych w rozdziale pierwszym i trzecim rysunków oraz tabel w rozdziale trzecim, które pomagają jeszcze lepiej zrozumieć, czym jest dane zaburzenie seksualne, przyczyny jego powstania, a także w jaki sposób się ono

praktycznie objawia. W większości tabele te są opracowaniem własnym Doktorantki, co zaznaczyła pod każdą z nich. To także mówi o doskonałej orientacji Autorki w podjętym temacie i umiejętności zaprezentowania badanych kwestii. Recenzowana dysertacja napisana została właściwym, naukowym językiem, ale bardzo komunikatywnym.

Koniecznym należy zauważyć sześciopięcioronowe zakończenie. W zasadzie jest ono streszczeniem badań, które zostały dokonane, wraz z uzasadnieniem przyjętej metodologii. I słusznie, gdyż nie było potrzeby powtarzania treści zawartych w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów, gdzie zebrane zostały wnioski z danej części pracy. Recenzent przychylił się do zdania Doktorantki, wyrażonego właśnie w zakończeniu rozprawy, iż „dokonana analiza przepisów prawa, dokumentów oraz literatury z zakresu prawa kanonicznego, psychologii i medycyny potwierdziła tezę podaną we wstępie, tj. zaburzenia seksualne, obecne w momencie wyrażania zgody małżeńskiej, mogą mieć istotny wpływ na możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego oraz jeżeli małżeństwo zostało już zawarte, mogą stanowić podstawę do stwierdzenia jego nieważności, ponieważ wpływają na zdolność do realizacji istotnych obowiązków małżeńskich oraz na pełne zrozumienie i akceptację natury małżeństwa” (s. 237). To potwierdza dobrą orientację Autorki w prezentowanych kwestiach.

Na koniec należy wspomnieć o przypisach do tekstu. Zrobione są one poprawnie, czytelnie i konsekwentnie. Każda myśl i twierdzenie ma w nich odwołanie.

Wnioski końcowe

Przedłożoną do recenzji rozprawę doktorską oceniam pozytywnie, to bardzo poprawne opracowanie. Trudno jej cokolwiek poważniejszego zarzucić. Doktorantka podjęła się dużego trudu, by zbadać obrane zagadnienie. W tym celu zapisała się nawet na dwa dodatkowe kierunki studiów, z zakresu seksuologii klinicznej i psychoterapii. To świadczy o poważnym podejściu do badań. Z pewnością bez tego „dodatkowego” wykształcenia byłoby jej trudniej przeprowadzić. Części pozakanoniczne w pracy, bardzo rozbudowane, nie są tylko przywołaniem twierdzeń innych autorów, ale widać w nich rzeczywiście osobiste podejście Autorki, potwierdzające jej znajomość problematyki.

Doktorantka bardzo dobrze zrealizowała określone na początku rozprawy cele badawcze, zawarte w pytaniach postawionych we wstępie. Praca ta wnosi do nauki prawa kanonicznego szersze i lepsze zrozumienie problematyki zaburzeń na tle seksualnym i ich wpływu na zawarcie i funkcjonowanie małżeństwa kanonicznego. Zdecydowanie można stwierdzić, iż otwiera ona nowe perspektywy badawcze i praktyczne, tak bardzo potrzebne w sądach, które rozpatrują skargi powodowe o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Dzieło to wypełnia lukę w polskiej literaturze kanonistycznej, bowiem opracowań z kościelnego prawa procesowego jest wciąż niewiele, zwłaszcza w tematyce zaburzeń seksualnych.

W podsumowaniu recenzji oświadczam więc, że rozprawa p. mgr. lic. Darii Michałowskiej spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim (Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz.U. nr 65 poz. 595 ze zm.). Jednoznacznie stwierdzam, że jest to dzieło

naukowe, oparte na solidnym fundamencie bibliograficznym. Podjęty temat wpływu zaburzeń seksualnych na możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego należy do istotnych kwestii, a nie był opracowany na polskim gruncie. Należy więc powiedzieć, że rozprawa ta to swoiste *novum*, za co należy wyrazić uznanie dla Autorki, że podjęła takie zagadnienie w pracy doktorskiej. Nadto stanowi ona oryginalne i kompleksowe rozwiązanie problemu naukowego. Rozprawa wskazuje na ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej „prawo kanoniczne” oraz na bardzo dobrze opanowaną umiejętność samodzielnego prowadzenia przez Kandydatkę do stopnia doktora pracy naukowej. Tym samym składam wnioszek o dopuszczenie p. mgr. lic. Darii Michałowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Marek Saj, prof. ucz.

Warszawa, dnia 29 lipca 2024 roku